

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет захисту рослин, біотехнологій та екології
Кафедра ентомології ім. проф. М.П. Дядечка

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан факультету захисту рослин,
біотехнологій та екології
Коломієць Ю.В.
«19» травня 2022 року

СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри
ентомології ім. проф. М.П. Дядечка
Протокол №10 від 12.05. 2022 р.
Завідувач кафедри
Лікар Я.О.

РОЗГЛЯНУТО
Гарант ОПП 202 Захист і карантин
рослин
Піковський М.Й.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ З ДИСЦИПЛІНИ
"Агрозоологія"

Освітній ступінь   Бакалавр
Спеціальність   202 «Захист і карантин рослин»

Розробники: Кава Л.П., к. с.-г. наук, доцент
Яковлев Р.В., к. с.-г. наук, доцент

Київ-2022

Опис навчальної практики з дисципліни

«Агрозоологія»

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	
Освітній ступінь	«Бакалавр»
Спеціальність	202 Захист і карантин рослин
Характеристика навчальної дисципліни	
Вид	Нормативна
Загальна кількість годин	36
Кількість кредитів ECTS	1
Форма контролю	залік

Мета і завдання практики з навчальної дисципліни «Агрозоологія»

Мета практики

Навчальна практика з агрозоології на I курсі є завершальним етапом у вивченні зоології безхребетних протягом навчального року. Тому її *метою* є закріплення знань, одержаних студентами з різних галузей зоологічної науки - морфології, біології, екології, систематики безхребетних.

Бази практики

Бази практики – виробничі підрозділи НУБіП України, ботанічний сад НУБіП і кафедра ентомології ім. проф. М.П. Дядечка з виїздами в околиці м. Києва.

У результаті проходження практики студенти повинні *знати*: основних представників безхребетних – не менше як 200 видів із різних типів та класів; знати характеристики типів, класів основних рядів і родин безхребетних, які трапляються на місці проходження практики.

Вміти проводити спостереження над безхребетними в природі; вести експериментальні дослідження окремих представників

Набуття компетентностей:

Загальні компетентності (ЗК)

- 1) здатність застосовувати сучасні інформаційні технології, бази даних та інші електронні ресурси, спеціалізоване програмне забезпечення у науковій та навчальній діяльності;
- 2) здатність дотримуватись етики досліджень, а також правил академічної доброчесності в наукових дослідженнях та науково-педагогічній діяльності.

Спеціальні (фахові) компетентності (ФК)

- 3) вміння досліджувати багатоманітність безхребетних, пристосування їх до умов середовища;
- 4) здатність правильно користуватися визначниками різних таксонів безхребетних.
- 5) здатність до застосування методик збору безхребетних, їх фіксування і зберігання; опанувати методики анатомічних і паразитологічних розтинів; виготовлення простих тотальних препаратів.

Вступ

Робота на практиці проводиться в 2 напрямках:

1. *Групові заняття*, що включають екскурсії, збір матеріалу з подальшою камеральною обробкою, спостереження під керівництвом викладача.

Екскурсійна частина практики у своїй теоретичній основі є логічним продовженням курсу зоології безхребетних у його екологічному плані. Заняття пов'язані з камеральною обробкою зібраного матеріалу, мають на меті навчити студентів основним прийомам роботи з визначниками, формувати навички самостійної роботи, аналізувати матеріал та робити висновки.

Екскурсії з викладачем – основна форма роботи, їй відводиться найбільше часу. Під час екскурсії студенти вчать розпізнавати види, знайомляться із закономірностями їх територіального розміщення, структурою поселень, важливими рисами біології, існуючими в природі взаємозв'язками.

Для підвищення ефективності екскурсій необхідно заздалегідь намічати їхні маршрути з урахуванням об'єктів, що можуть зустрічатися. Одночасно, при наявності сприятливих умов, необхідно знайомити студентів з елементами найпростіших методів наукових досліджень, не обмежуючись тільки спеціально відведеними днями для самостійної роботи.

Екскурсійна складова практики передбачає:

- вивчення видового різноманіття безхребетних тварин;
  - знайомство з безхребетними тваринами в природі, методами їхнього збору та кількісного обліку;
  - знайомство з біологічними особливостями безхребетних тварин, їхніми адаптаціями до умов існування;
  - збір матеріалу до лабораторних занять та наукових досліджень;
- ведення польового щоденнику

Структура навчальної практики

	Зміст і завдання	Години
--	------------------	--------

День 1	Організаційні питання, ознайомлення з програмою практики, інструктаж із техніки безпеки.	6
День 2	Ознайомлення з методами збору водяних і наземних безхребетних. Методи фіксування і консервування безхребетних, виготовлення колекцій. Інструменти і обладнання практики.	6
День 3	Ознайомлення з водяними безхребетними. Оформлення записів під час екскурсії. Дослідження фауни планктонних безхребетних. Безхребетні, що живуть у ґрунті водойм, на вищих водяних рослинах та всередині їх. Збір і систематизування представників. Пристосування водяних безхребетних до умов життя.	6
День 4	<p>Наземні безхребетні різних біотопів та екологічних груп:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ тварини поля, що живуть у ґрунті, на рослинах; ○ тварини лук, полонин, пасовищ; ○ безхребетні лісу; ○ організми підстилки; ○ паразитичні безхребетні: паразити членистоногих, молюсків, риб, амфібій, птахів, ссавців; ○ безхребетні - запилювачі рослин; ○ безхребетні - шкідники рослин; ○ хижі безхребетні; ○ рідкісні види безхребетних – об'єкти охорони. 	6
День 5	<p>Вивчення систематичних груп безхребетних, які трапляються на території, де проводиться практика (таксономічні дослідження представників окремих типів, класів, рядів).</p> <p>Типи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Саркодові та джгутикові 2. Інфузорії 3. Губки (прісноводні губки). 4. Кишквопорожнинні (прісноводні гідри). 5. Плоскі черви: війчасті черви, трематоди, цестоди. 	6

	<p>6. Круглі черви: черевовійчасті, нематоди, волосові, скреблянки, коловертки.</p> <p>7. Кільчасті черви: малощетинкові, п'явки.</p> <p>8. Молюски: черевоні, пластинчастозяброві.</p> <p>9. Членистоногі: ракоподібні (рівноногі, черепашкові, веслоногі, гіллястовусі, бокоплав, десятиногі), павукоподібні (псевдоскорпіони, косарики, павуки, кліщі), багатоніжки (губоногі і двопарноногі), комахи.</p> <p>Вивчення морфологічних ознак із основних рядів комах: ногохвісток, щетинкохвісток, прямокрилих, одноденок, бабок, тарганів, веснянок, вуховерт, пуходів, рівнокрилих, клопів, твердокрилих, сітчастокрилих, скорпіонових мух, волохокрильців, метеликів, перетинчастокрилих, блох, двокрилих.</p> <p>Засвоєння навичок визначення представників окремих родин з рядів: клопів (щитівки, крайовики), жуків (листоїди, вусачі, довгоносики, м'якотілки, пластинчастовусі, мертвоїди, туруни, ковалики), метеликів (білани, німфаліди, оксамитки, совки, п'ядуни), перетинчастокрилих (бджолині, мурашки, їдці, пильщики).</p>	
Підготовка та захист звіту за практику		6
Разом		36

ДЕНЬ ПЕРШИЙ

Настановча конференція по польовій практиці з агрозоології.

Практика є однією з форм учбового процесу. Під час проходження практики студенти знаходяться під безпосереднім керівництвом викладачів – керівників практики.

Інструктаж з техніки безпеки

Інструктаж з техніки безпеки проводиться перед початком польової практики, його проходження фіксується підписами студентів і викладача. Студенти, які не пройшли інструктаж з техніки безпеки, до практики не допускаються. За недотримання правил техніки безпеки студенту може бути відмовлено у подальшому проходженні практики. Техніка безпеки на практиці передбачає дотримання наступних правил.

1. Під час проходження практики на базі практики, при пересуванні до місця практики (автомобільним, водним транспортом тощо) та на екскурсійних маршрутах необхідно дотримуватися дисципліни і правил безпеки поведінки.

2. При виїзді на базу практики студентам необхідно мати при собі робочий одяг, зручне взуття (у тому числі, обов'язково – гумові чоботи) і теплі речі. Враховуючи необхідність роботи на лісових ділянках необхідно мати захисний одяг, засоби захисту від кліщів і гнусу, аптечку для надання першої медичної допомоги.

3. При проживанні на базі практики обов'язково дотримуватися розпорядку дня, правил особистої гігієни та санітарії, підтримувати чистоту і порядок на території, у приміщеннях та робочих місцях, зберігати у чистоті та справності устаткування та обладнання. Особливу увагу слід звернути на санітарний стан кухні та кухонного приладдя. Необхідно виявляти обережність при користуванні лопатами, гострими і ріжучими предметами та інструментами. Забороняється їхнє використання не за призначенням і без необхідності.

4. Забороняється розводити без необхідності і без дозволу керівника багаття, користуватися легкозаймистими і вибухонебезпечними матеріалами, обігрівальними приладами.

5. У навчальний час ходити на екскурсії дозволено тільки у супроводі викладача. Самовільний відхід з території бази практики в денний і нічний час забороняється. Час, тривалість і маршрут слідування визначається викладачем в залежності від цілей і завдань навчального заняття.

6. Самостійна робота студентів поза базою практики можлива при обов'язковому узгодженні з викладачем. При цьому маршрут, час знаходження на ділянці й характер виконуваної роботи визначаються індивідуально.

7. На маршруті слід дотримуватися таких правил поведінки:

- на екскурсійних маршрутах не слід віддалятися з поля зору викладача, відставати від групи;

- у місцях з розвиненою мережею автомобільних доріг необхідно дотримуватися правил дорожнього руху; при пішому пересуванні по автодорозі обов'язково йти проти руху транспорту;

- необхідно бути уважним при русі по бездоріжжю, по пересіченій або лісистій місцевості;

- при роботі в ярах з крутими обривистими схилами пересування повинно проводитися дуже обережно, особливо після дощів.

- пересування і робота на крутих схилах в нічний час, в суцільному тумані, при сильних вітрах і під час дощу заборонені, так само як і ходіння по кромці берегових обривів;

- під час грози не можна знаходитися на піднесених місцях, під окремими деревами, у воді, близько від ліній електропередач, громовідводів і т.п.;

- при переправах через річки вброд, місце броду має бути ретельно досліджено; вибір місця броду і відповідальність за переправу покладається на старшого групи; переправа через річки по повалених деревах забороняється;

- при пересуванні по болотистій місцевості і роботі на водних об'єктах необхідно остерігатися прихованих у воді або трясовині гострих пнів, каменів, корчів; «вікна» в болотах, покриті яскравою соковитою зеленню, а також інші небезпечні місця слід обов'язково обходити;

- щоб уникнути сонячного удару в жаркі години необхідно носити головні убори;

- в цілях оберігання від укусів змій і травм під час маршрутів не рекомендується ходити в легкій відкритому взутті;

- забороняється пити сиру воду з калюж, ям та інших природних водойм;

- необхідно мати з собою аптечку.

8. Купатися можна лише з дозволу викладача, групами не менше трьох осіб. При купанні слід остерігатися прихованих у воді каменів, корчів та інших предметів, що представляють небезпеку для здоров'я. Купатися при нездужання категорично заборонено.

9. Користування малими плавзасобами (човнами, катамаранами та ін.) без дозволу керівника практики забороняється.

10. При отриманні невеликих травм (подряпин, саден і т.д.) слід негайно застосувати знезаражувальні засоби і накласти пов'язку чи пластир. У разі отримання небезпечних травм слід негайно повідомити про це керівника і вжити заходів для надання першої домедичної допомоги.

11. В цілях профілактики кліщового енцефаліту рекомендується проводити щоденний особистий огляд і перевірку на наявність кліщів, особливо після повернення з маршруту.

12. У разі укусу змії необхідно негайно повідомити про подію викладачеві або іншій відповідальній особі (працівнику заповідника, інспектору, начальнику табору, викладачеві тощо), надати першу допомогу і прийняти всі заходи для організації доставки потерпілого на стаціонар або в найближчий населений пункт. Відразу ж після укусу протягом 5-10 хвилин найбільш ефективним заходом є відсмоктування отрути з місця укусу зі спльовуванням віддаленого ексудату. Отрута в даному випадку не є небезпечною, оскільки руйнується під дією слини. Спосіб протипоказаний тільки при наявності свіжих ран або саден на слизовій порожнині рота і губ. Крім того, потерпілому негайно потрібне введення якогось антигістамінного препарату (наприклад, 1-2 пігулки «Супрастину») і рясне пиття. Потерпілого укладають у тінь, і по

можливості створюють режим, близький до постільного. Укушену кінцівку потрібно фіксувати (як при переломах) і по можливості охолоджувати ділянку укусу. Подальші заходи залежать від стану потерпілого.

13. З метою попередження захворювання геморагічною лихоманкою (важке інфекційне захворювання, що передається людині від мишоподібних гризунів) продукти та посуд слід зберігати в тарі, що щільно закривається і є непроникною для гризунів. У разі псування продуктів гризунами їх знищують або піддають термічній обробці. Не можна допускати забруднення приміщень залишками харчових продуктів, важливо систематично проводити вологе прибирання приміщень. Кожному необхідно пам'ятати і дотримуватися правил особистої гігієни. Не можна ловити і брати гризунів в руки.

Повідомлення основних вимог та завдань практики.

Основні види діяльності студентів:

1. Виготовлення частини обладнання, необхідного для проведення досліджень (сачок, ентомологічна коробка і т.п.).
2. Підготовка рефератів за обраними темами.
3. Участь у тематичних екскурсіях.
4. Самостійна робота у польових умовах (виконання індивідуального завдання).
5. Лабораторна (камеральна) обробка зібраного матеріалу.
6. Визначення безхребетних тварин за визначниками.
7. Написання звіту з практики.
8. Підготовка колекції.
9. Виступ на конференції за підсумками індивідуального завдання.
10. Складання заліку.

Знайомство з обладнанням та літературою. Виготовлення обладнання. Розподіл індивідуального завдання. Екскурсія. Методика та техніка збору безхребетних. Збір водних безхребетних, аналіз танатоценозу.

Камеральна обробка зібраного матеріалу.

Вимоги безпеки життєдіяльності під час камеральної обробки зібраного матеріалу.

1) Студенти повинні отримати необхідне обладнання, матеріали та літературу.

2) На робочому місці повинне бути тільки необхідне обладнання.

3) Залишки матеріалів збирати в спеціально підготовлений посуд.

4) Не можна пробувати об'єкти вивчення на смак.

5) В кінці роботи здати учбову літературу, матеріали і обладнання.

6) Навести порядок на робочому місці

Правила етикетування зібраного матеріалу.

ДЕНЬ ДРУГИЙ

Екскурсія. Вивчення ґрунтової фауни закритого біотопу. Вивчення видової різноманітності місця екскурсії, відловлювання та консервація безхребетних.

Камеральна обробка зібраного матеріалу. Вивчення біологічних особливостей певних груп комах, червів. Статистична обробка зібраних даних, оформлення діаграм розподілу ґрунтових безхребетних за профілем. Оформлення щоденника практики. Ночівля.

ДЕНЬ ТРЕТІЙ

Екскурсія до закритого біотопу (ліс, парк, деревинні насадження тощо). Вивчення типів пошкоджень рослин комахами; збір матеріалу для гербарію; вивчення видового різноманіття місця екскурсії, відловлювання та консервація безхребетних. Оформлення щоденника практики.

ДЕНЬ ЧЕТВЕРТИЙ

. Вивчення безхребетних Червоної книги України. Відловлювання та визначення тварин. Камеральна обробка. Робота за індивідуальними завданнями..

ДЕНЬ П'ЯТИЙ

Експурсія до відкритого біотопу. Вивчення біології комах-запилювачів та динаміки запилення рослин. Вивчення літератури за темою індивідуального завдання, відловлювання та визначення тварин, робота над звітом за темою індивідуального завдання. Оформлення щоденника практики.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Головна задача цього розділу практики полягає в тому, щоб виробити у студентів перші навички в проведенні наукових досліджень. У зв'язку з цим будується і весь характер роботи: студенти отримують тему і з допомогою та під керівництвом викладача походять всі етапи дослідницької діяльності: постановку задачі, розробку методики, здійснення спостережень та експериментів, обробку отриманих матеріалів, висновки з них (з урахуванням вже існуючих літературних даних), написання та оформлення роботи, доповідь по матеріалах цієї роботи на заключній конференції.

Нижче приводиться приблизний список тем індивідуальних завдань:

1. Безхребетні району дослідження.
2. Безхребетні ґрунту та підстилки.
3. Ракоподібні району дослідження.
4. Павуки району дослідження.
5. Фауна жуків родини пластинчастовусих (або листоїдів, жуличиць за вибором).
6. Перетинчастокрилі району дослідження.
7. Фауна двокрилих (прямокрилих, перетинчастокрилих) району дослідження.
8. Фауна нічних метеликів району дослідження.
9. Комахи, що охороняються.
10. Наземні молюски району дослідження.
11. Комахи-запилювачі та шкідники певного виду рослин.

12. Видова мінливість у безхребетного району дослідження (на прикладі одного виду).
13. Мімікрія (або попереджувальне забарвлення) у комах.
14. Видова різноманітність сонечок району дослідження.
15. Комахи-шкідники району дослідження.
16. Губки морських водоймах.
17. Кільчасті черви .
18. Багатоніжки України.
19. Комахи-санітари району польової практики.
20. Пристосування комах до певних умов існування.
21. Видовий склад молюсків Київщини.
22. Завдання з польової практики з курсу агрозоології

Самостійна робота студентів над індивідуальним завданням.

Крім тематичних екскурсій програмою практики передбачені самостійні дослідження студентів на маршрутах, вказаних викладачем. У процесі самостійної роботи студенти набувають навичок збору матеріалу, його обробки, узагальнення, аналізу біологічних закономірностей. У дні самостійної роботи студенти проводять польові спостереження та експерименти, а також працюють із зібраним по темі матеріалом. До самостійної роботи відноситься друга половина дня, вільна від екскурсій.

Викладач дає студентам завдання для самостійної роботи (індивідуальні або групові), які вони виконують протягом всієї практики. Це дає змогу виробити у студентів навички самостійної дослідницької діяльності у польових і лабораторних умовах.

Самостійна лабораторна (камеральна) обробка зібраного матеріалу включає:

- наколювання комах та інші варіанти фіксації безхребетних тварин, розміщення комах на матрациках; заповнення етикеток;

- розправлення крил метеликів, бабок, перетинчастокрилих, двокрилих та ін.;
- визначення безхребетних та їхнє етикетування;
- заповнення робочих зошитів;
- спостереження за безхребетними в лабораторії (влаштування акваріумів, інсектаріїв тощо);
- виготовлення колекцій, сухих та вологих препаратів.

№ п/п	Види робіт
1.	Ознайомлення з програмою практики, методами роботи, виготовлення інструментів, підготовка необхідних матеріалів та обладнання. Інструктаж із техніки безпеки.
2.	Експедиція у Голосіївський парк, м. Київ. Ознайомлення з фауною безхребетних урбанізованого ландшафту.
3.	Експедиція на водойми лісопарку Погулянка до ботанічного саду НУБіП. Особливості застосування гідробіологічних методів дослідження.
4.	Особливості використання енто-мологічних методів дослідження.
5.	Комплексна фауністична експедиція в смт. Чабани. Дослідження складу й біології компонентів лучних та річкових екосистем.
6.	Методи вивчення лісової фауни і тварин шару листового опаду.
7.	Визначення матеріалу експедицій. Дослідження морфоекологічних рис представників основних систематичних груп. Виготовлення колекційних зразків тварин.
8.	Збір безхребетних. Дослідження фауни копрофагів.
9.	Експедиція на струмок. Тварини рітального й реофільного гідробіоценозів.

7. Вимоги до звіту, захист звіту, критерії оцінювання.

По закінченні практики студенти оформляють звіт обсягом до 10 рукописних сторінок, зміст якого визначається програмою практики. До звіту можуть входити визначені програмою матеріали (колекції, препарати, списки видів тварин, цифрові дані та результати їх обробки тощо).

Обов'язки керівника практики від вузу

Під час практики керівник постійно знаходиться із студентами, організовує їх роботу, допомагає у ході виконання окремих завдань, веде контроль за роботою студентів і, в кінці практики, приймає залік. На початку практики викладач проводить інструктаж з техніки безпеки і організації праці, студенти заповнюють картки проведення інструктажу.

Обов'язки студента-практиканта

Студенти зобов'язані: регулярно відвідувати заняття практики, повністю виконувати програму практики, а також завдання громадсько-корисної роботи під час навчальної практики. Студенти повинні дотримуватися суворої дисципліни, відлучатися від групи тільки з дозволу керівника практики.

У результаті проходження практики студенти повинні:

Знати:

- види найбільш поширених в регіоні безхребетних тварин (їхню назву: українську (російську), латинську), таксономічну належність (родина, ряд, клас, тип); особливості їхньої біології);
- види безхребетних, типові (фонові) для певних біогеоценозів – степів, лісу, луків, поля, водойм тощо;
- види занесені до Червоної книги України;
- методика збору та лабораторної обробки різних груп безхребетних.

Вміти:

- виготовляти ентомологічне знаряддя;
- знаходити та розпізнавати безхребетних тварин у природі;
- збирати безхребетних тварин, застосовуючи різні методи;
- монтувати ентомологічні колекції та інші наочні матеріали (колекції черепашок молюсків; гербарій пошкоджень шкідниками тощо);
- фіксувати безхребетних тварин;
- користуватись визначниками;
- проводити наукові фауністичні та екологічні дослідження безхребетних тварин.

Контроль за проходженням студентами практики здійснюють:

- викладач – керівник практики;
- завідувач кафедри;

.

Термін практики: з по червня 2022 р.

Місце проведення: Ботанічний сад НУБіП України, околиці м. Київ

1. Оформлення польового щоденника.

Польовий щоденник є однією з основних форм звітності для отримання заліку з практики.

Щоденно до нього вноситься записи щодо місця, часу, методів і знарядь збору та результати обробки і аналізу зібраного матеріалу. Для польових робіт вказують погодні умови.

2. Вивчення основних типів пошкоджень рослин комахами-шкідниками та їх ентомофагів.

а) зібрати частини росли, що пошкоджено фітофагами.

Можливі пошкодження:

- пошкодження бруньок, стебел, гілок і стовбурів (всихання, зміна забарвлення, галоутворення, розростання і відмирання).

- пошкодження листової пластинки: грубе об'їдання, дірчасте вигризання, фігурне об'їдання, скелетування, виразка, віконне вигризання, мінування листя (деформація, зміна забарвлення, утворення галлів);

- утворення листових павутинних гнізд;

- подгризання, бутонів і квіток; об'їдання зав'язей і насіння;

- внутрішнє ушкодження зав'язей і насіння, мінування плодів;

- пошкодження кори (прогризання ходів) та коренів (утворення галлів, в'янення та відмирання коренів);

б) безпосередньо під час збору оформити етикетку на кожен тип пошкоджень;

в) у лабораторії зібрані частини рослин розправити та обережно висушити як гербарні зразки;

г) за визначниками у лабораторії визначити основних комах, що призводять до пошкоджень кожного типу. В щоденниках замалювати шкідників та пошкодження, які вони викликають, описати систематичне положення та біологію цих комах.

д) оформити гербарій «Основні типи пошкоджень рослин Ботанічного саду НУБіП/ парків м.Київ» з позначенням комах-фітофагів;

е)* окремо зібрати листя, що згорнуті (скручені) трубками-кульочками (на березі, осиці, ліщині та інших деревах). Листя тимчасово поміщують у скляну посуду (іноді їдці-ентомофаги вилітають одразу), а потім у пластикові пакети з фільтровальним папером або сухою серветкою (папір замінювати до висихання листя) через деякий час спостерігається виліт їдців-трихограмматид або вихід личинок жуків-листовертів для заляльковування. Комах, що вийшли, збирати у фіксуючу рідину (спирт) з супроводжуючою етикеткою;

є)* підготувати слайд-презентацію «Типи пошкоджень рослин комахами», «Комахи-ентомофаги шкідників Ботанічного НУБіП/ парків м. Київ», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

3. Вивчення безхребетних ґрунту.

а) Визначити ділянку Ботанічного саду НУБіП, проаналізувати характер рослинного покриву (його видовий склад, щільність покриття);

б) методом розкопок проаналізувати видовий та кількісний склад безхребетних. Для цього за допомогою рамки визначити ділянку 50x50 см, краї якої позначити кілочками. Потім від меж відміреної площі відгрібають в різні сторони опад чи підстилку, чи суху сипучу землю поверхневого шару. Поруч з пробєю розкладають клейонку, мішковину чи іншу щільну матерію. Спочатку з площадки проби на клейонку руками знімають опад і інші рослинні залишки, які ретельно перебирають руками, враховуючи і збираючи всіх знайдених при цьому тварин, а траву вищипують. Зустрінутих на поверхні ґрунту безхребетних фіксують і записують окремо від зустрінутих власне в ґрунті. Павуків, що знаходять, обережно (!) збирають пінцетом.

Невеликим порціями пошарово викопують ґрунт, який кладуть на клейонку та уважно перебирають руками. Комах, червів та інших тварин збирають у велику пробірку або баночку (для кожного шару окрему) на дно якої насипають трохи землі. У банку кладуть етикетку. Всіх знайдених при розкопках тварин (в тому числі і роздавлених, не придатних для фіксації чи випущених) тут же в польових умовах записують в щоденники з тією точністю визначення, яка доступна керівнику роботи, чи під умовними назвами. В щоденнику дається детальна характеристика ділянки і місця взяття проби.

З визначеної ділянки ґрунт знімають пошарово: 0-5 см, 5-15 см, 15-35 см, четвертий 35-50 см. Для обліку заповнюють табличку по основним групам безхребетних (нематоди, олігохети, наземні молюски, ракоподібні, павукоподібні, багатоніжки, комахи) відмічаючи їх яйця, кокони, личинки і лялечки:

Фауна ґрунту

Місце збирання _____ Дата _____ Час збирання _____

Біотоп (характер місцевості) _____

Рослинний покрив (характер) _____

Розмір ями _____

Назва групи тварин	Шар ґрунту			
	1-й	2-й	3-й	4-й
	0-5 см	5-15 см	16-35 см	35-50 см

в) у лабораторії визначити безхребетних та їх стадії. В щоденниках замалювати знайдених безхребетних, описати систематичне положення та біологію.

г)* викопати дозволені окремі рослини для детального вивчення на їх коріннях попелиць та інших комах, що присмокталися. Можливо також підкопати коріння дерев. Описати систематичне положення, біологію знайдених безхребетних та замалювати їх. Зібрати комах у фіксуєуючу рідину. Вмонтувати у колекцію фіксований матеріал.

д)* підготувати слайд-презентацію , «Молюски р. Дніпро», «Наземні молюски», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

4. Вивчення фауни водних безхребетних

а) у різних місцях водойми (на поверхні, серед водяних рослин, на дні) та у танатоценозі зібрати безхребетних методом ловлі водним сачком, планктонною сіткою, драгою;

б) промити зібрані проби, зафіксувати тварин та зробити етикетки на яких крім іншого вказати час збору та місце водойми;

в) у лабораторії визначити безхребетних (губки, кишковопорожнинні, плоскі, круглі та кільчасті черви, ракоподібні) та оформити етикетки (етикетка

збору та етикетка визначення), у щоденнику описати систематичне положення, біологію знайдених безхребетних та замалювати їх. Колекція молюсків оформлюється окремо.

г)* змонтувати безхребетних у колекцію та підготувати слайд-презентацію «Фауна безхребетних р. Дніпро», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

5. Вивчення наземних, річних та морських молюсків

а) на різних ділянках (біотопах) провести збір молюсків та їх мушлі. У вологу погоду та зранку – на стовбурах дерев, рослинах, доріжках, побудовах; у суху погоду – під різноманітними укриттями: камінням, дошками, листям. Водних молюсків та їх мушлі збирати під час екскурсії на водойму за допомогою водяного сачку. Матеріал збирати у поліетиленові пакетики з відповідною етикеткою з позначенням місця збору і субстрату;

б) молюсків зафіксувати відповідно до виду (вода чи 70% спирт) або витягнути з мушлі.

в) визначити молюсків та змонтувати колекцію «Мушлі наземних молюсків м. Київ» та «Мушлі водних молюсків р. Дніпро»

г) в щоденниках замалювати мушлі знайдених молюсків, описати систематичне положення та біологію.

д)* підготувати слайд-презентацію, «Молюски р. Дніпро», «Наземні молюски», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

Завдання з польової практики з курсу зоології безхребетних

Термін практики: з 06 по 10 червня 2022 р.

Місце проведення – Ботанічний сад НУБіП України, околиці м.Київ
(музей Пирогово)

1. Зібрати колекцію комах-запилувачів трав'янистих рослин, чагарників та дерев.

а) на квітучих рослинах у різні часи доби зібрати комах методами ентомологічного косіння, ловлі при польоті та струшуванням у сачок, ексгаустером;

б) безпосередньо після збору та зморення комах оформити етикетку, на якій вказати крім іншого час доби та вид рослини;

в) у лабораторії визначити та розправити комах та вмонтувати їх у колекцію з оформленими етикетками (етикетка збору та етикетка визначення);

г) в польових щоденниках описати систематичне положення, біологію визначених запилювачів та замалювати їх.

д)* підготувати слайд-презентацію «Комахи-запилувачі рослин Ботанічного саду/ м.Київ та Київська обл», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

2. Визначення динаміки запилення рослин комахами.

а) на квітучих рослинах у різні часи доби (2 год. зранку, 2 години до обіду, 2 год. після обіду) відмітити кількість комах, що запилюють квітки на площі 20x20 см (поле зору), їх ряд (по можливості – родину, вид), час прильоту та відльоту.

б) Визначити процентне співвідношення рядів (родин, видів) комах, що відвідують квітки в різні часи доби та загальну динаміку запилювачів. в щоденнику намалювати діаграми та графік, зробити висновок щодо домінуючих видів комах-запилувачів даного виду квітки та найбільшу їх активність.

в)* підготувати слайд-презентацію «Динаміка запилення (назва рослини)», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

3. Вивчення ролі мурах певної ділянки та проаналізувати їх позагніздову активність.

а) розрахувати щільність поселення мурах на ділянці 30х30 м на степовій, луковій чи лісовій ділянці. Для цього на заданій площі підраховують кількість входів у гніздо (має кратер викидів навколо входу). Для точного підрахунку по ділянці розкладають кормушки (на пластикову пробку кладуть вату, змочену цукровим сиропом) та спостерігають траєкторію ходу мурах, що годуються. При описі гнізда на ділянці вказують його місцезнаходження (біотоп, елемент рельєфу) та субстрат гніздування (комель живого чи сухого дерева, дупло, пень, деревина, під корою, під каменем, підстилка, ґрунт). Записи та підрахунки проводяться у польовому щоденнику;

б) дослідити динамічну щільність мурах на певній ділянці. Для цього встановлюється рамка 50х50 см (між укріпленими по вершинах квадрату кілочками натягується нитка на відстані 2-3 см від землі). Протягом 5 хв реєструють мурах, що перетинають розмежувальну нитку. Реєстрацію проводять 4-5 раз у обідні часи при теплій сонячній погоді.

в) зібрати та визначити мурах ділянки, що аналізується. Вмонтувати у колекцію (методом наклеювання на картонні пластинки) з відповідними етикетками;

г)* підготувати слайд-презентацію «Екологія мурах (певної) ділянки», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

4. Вивчення біології безхребетних прибережної лінії моря.

а) на різних ділянках (біотопах) провести збір раків-самітників, молюсків, кільчастих червів. Водних молюсків та їх мушлі збирати під час екскурсії на водойму за допомогою водяного сачку. Матеріал збирати у поліетиленові пакетики з відповідною етикеткою з позначенням місця збору і субстрату;

б) зафіксувати відповідно до виду та етикетувати.

в) визначити безхребетних та змонтувати колекцію «Мушлі наземних молюсків м. Київ» та «Мушлі водних молюсків р. Дніпро»

г) в щоденниках замалювати мушлі знайдених безхребетних, описати систематичне положення та біологію.

д)* підготувати слайд-презентацію «Молюски Голосіївського лісу», «Молюски р. Дніпро», «Наземні молюски», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

5. Вивчення нічних безхребетних

а) під час проведення ночної екскурсії зафіксувати безхребетних, вказуючи на етикетці час відлову.

б) дослідити динаміку льоту нічних метеликів, особливості їх поведінки.

в) проаналізувати співвідношення рядів (родин, видів) комах, що прилітають в різний часи та загальну динаміку прильоту. В щоденнику намалювати діаграми та графік, зробити висновок щодо домінуючих видів нічних безхребетних даного виду квітки та найбільшу їх активність.

6. Дослідження динамічної щільності комах.

а) на досліджуваній ділянці методом ентомологічного косіння за 3 підходи (один підхід – 10 взмахів) визначити кількість комах, що потрапили у сачок. Записати отримані данні та розрахувати щільність комах на досліджуваній ділянці.

б) на досліджуваній ділянці методом ґрунтових пасток Барбера визначити щільність комах та павуків. Для цього між позначеними кілочками на відстані 0,5 м вкопати пластикові стакани так, щоб верхній край стакану опинився трохи нижче рівня ґрунту. Пастки на 1/3 залити фіксуючою речовиною (солонюю водою). Через 12 та 24 год. перевірити пастки, підрахувавши кількість знайдених безхребетних (окремо комах і павуків). За формулою визначити продуктивність ділянки та динамічну щільність комах.

в) в щоденниках оформити таблиці з результатами та аналізом. Зробити висновок.

7. Вивчення безхребетних Червоної книги України.

а) в щоденниках за допомогою літератури («Червона книга України. Тваринний світ», 1994 р. та Бойко М.Ф., Подгайний М.М. «Червоний список Херсонської обл.», 2002 р.) скласти список основних видів безхребетних Червоної книги, що зустрічаються в Херсонській обл.

б) під час екскурсії заносити інформацію про зустрічі безхребетних зі списку Червоної книги (фіксувати цих тварин не можна!!!). Вказувати дату, час, місце, кількість особин, замалювати зовнішній вид та описати систематичне положення та біологію.

в)* підготувати слайд-презентацію «Черви Червоної книги України», «Ракоподібні Червоної книги України», «Комахи Червоної книги України», використовуючи власні фотографії та Інтернет-ресурси.

8. Оформлення польового щоденнику

Польовий щоденник є однією з основних форм звітності для отримання заліку з практики.

Щоденно до нього вноситься записи щодо місця, часу, методів і знарядь збору та результати обробки і аналізу зібраного матеріалу. Для польових робіт вказують погодні умови.

Безпосередньо під час екскурсії чи самостійних спостережень записи можуть заноситися у польовий блокнот. У лабораторії ці записи повністю переносяться до щоденника практики та доповнюються результатами визначень тварин, спостережень за ними, рисунками та при необхідності – графіками. В кінці роботи робиться висновок щодо результатів екскурсії чи виконаного індивідуального завдання.

Оцінювання студентів відбувається за шкалою:

Оцінка національна	Рейтинг студента, бали
Зараховано	90-100
	74-89
	60-73
Не зараховано	0-59

Рекомендована література

1. *Догель В.А.* Зоология беспозвоночных. – М.: Высш. шк., 1981. – 606 с.
2. *Кістяківський О.Б., Мазена І.І.* Польовий практикум з зоології. – К.: Рад. шк., 1967, – 343 с.
3. *Константинов А.С.* Общая гидробиология. - М.: Высш. школа, 1986. – 438 с
4. *Мамаев Б.М. и др.* Определитель насекомых европейской части СССР. – М.: Просвещение, 1976. – 304 с.
5. *Мамаев Б.М.* Определитель насекомых по личинкам. – М.: Просвещение, 1972. – 400с.
6. *Мазурмович Б.М., Коваль В.П.* Зоологія безхребетних. Навчально-польова практика. – К.: Вища шк., 1982. - 184 с.
7. Определитель сельскохозяйственных вредителей по повреждениям культурных растений. *Под ред. Осмоловского Т.Е.* -Л.: Колос, 1976. -69бс.
8. *Падий Н.Н.* Краткий определитель вредителей леса. – М.: Лесн. пром-сть, 1972. – 266 с.
9. *Савчук Й.П.* Зоологія безхребетних. - К.: Рад.шк. ,1965.-503с.
10. *Тищенко В.П.* Определитель пауков европейской части СССР. - Л.: Наука, 1971.-281с.
11. *Хейсин Е. М.* Краткий определитель пресноводной фауны. – Л.– М.: Учпедгиз, 1951. - 160 с.
12. *Щербак Г.Й., Царичкова Д.Б., Вєрвєс Ю.Г.* Зоологія безхребетних: підручник у 3 книгах. - К.: Либідь, 1996